

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΟΕΠΙΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Ιωάννης Άντ. Παναγιωτόπουλος*

Άν. Καθηγητής
Τμήμα Θεολογίας, Θεολογική Σχολή
Έθνικo και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη:

Η μεταβίβαση στην Έκκλησία και πολιτικών έξουσιών από τους Όθωμανούς (ή γνωστή μας Έθναρχία), στην προοπτική της φυσικής έκ θέσεως αδυναμίας της ηγεσίας της να διασφαλίζει τη διαδοχή αίματος (όπως γινόταν σε όλα τα φεουδαλικά συστήματα, και το όθωμανικό), ισχυροποίησε τη μοναδικής αξίας διαδοχή πνεύματος στους κόλπους του Γένους, που καλλιεργήθηκε από ταπεινούς παπάδες στις έκκλησίες, αλλά σπουδαίους και μοναδικούς δασκάλους, που ήταν ακόμη πιο σπουδαίοι, σπάνιοι και μοναδικοί στα μεγάλα σχολεία των μοναστηριών μας, στα πολυσήμαντα αυτά κέντρα της Όρθοδοξίας και του Έλληνισμού. Ουσιαστικά προετοίμασαν τον θρίαμβο της Έθναρχούσας Έκκλησίας, που ήταν η Έθνεγερσία του 1821. Αύτην την ιδιαίτερη σχέση στα πρόσωπα που πρωταγωνιστούν ή προέρχονται από την Ήπειρο, θα εξετάσουμε ακόλουθως.

Article info:

Received: August 23, 2022
Corrected: October 12, 2022
Accepted: November 20, 2022

Λέξεις Κλειδιά:

ΗΠΕΙΡΟΣ,
ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ,
ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ,
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.

Άν και ο ποταμός Γενοῦσος θεωρείται τὸ ὄριο τῆς Ήπειρου καὶ ἡ ροή του συνδέεται καὶ μὲ τὴν κατάληξη τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ στὸ Ἴόνιο, τὰ γεωγραφικὰ ὄρια τῆς Ήπειρου προσδιορίστηκαν ἀπὸ τὶς πολιτικὲς συνθήκες κάθε ἐποχῆς, βασιζόμενες σὲ πραγματικὲς προϋποθέσεις καὶ δομὲς διοίκησης. Ἐκκλησιαστικά, ὅμως, ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχριδῶν εἶχε ἓναν ιδιαίτερο ρόλο.¹ Ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ μὲ τὴν ὀριστικὴν κατάλυση τοῦ Βουλγαρικοῦ Κράτους τοῦ τσάρου Σαμουήλ (997-1014) πρὶν ἀπὸ 1000 χρόνια, τὸ ἔτος 1018. Τὴν ἀνωτέρω ἀρχὴ ἐκκλησιαστικῆς διοίκησης ἐφάρμοσε καὶ ὁ αὐτοκράτορας Βασίλειος Β΄ (976-1025), ὁ ὁποῖος συγκρότησε τὴν ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος μὲ τρία Σιγίλια. Ἡ νέα ἀρχιεπισκοπὴ ἐκτείνονταν σὲ μιὰ ἔκταση ἀπὸ τὸν Δούναβη ὡς τὴν Θεσσαλία, καὶ ἀπὸ τὸ Θέμα Ήπειρου ὡς τὴν Μικρὰ Σκυθία.

1 Για τὴν Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχριδῶν ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία βλ. Παναγιωτόπουλος 2019, 35 κ.έ.

Για τὴ συγκρότηση τῆς νέας Ἀρχιεπισκοπῆς ἀποσπάστηκαν ἐπίσκοποι ἀπὸ γειτονικὲς Μητροπόλεις, οἱ ὁποῖες οὐδέποτε εἶχαν ἀποτελέσει τμῆμα τῶν διαφόρων φάσεων ἐδαφικῆς ἐπέκτασης τοῦ Βουλγαρικοῦ Κράτους. Ὁ Αὐτοκράτορας διατήρησε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιλέγει τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀχρίδος ἀπὸ τὸν κλῆρο τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, δηλαδὴ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἐνισχύθηκε ἀποφασιστικὰ ἡ *ρωμαϊκὴ* ταυτότητα τῆς νέας Μητροπόλεως καὶ ἡ ἀφοσίωση τῶν κατοίκων τῆς στὸ Ρωμαϊκὸ Κράτος. Αὐτὸ εἶχε ὡς συνέπεια πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐπίσκοποι ποὺ ἀρχικὰ προσαρτήθηκαν, στὴ συνέχεια νὰ ἐπιστρέψουν στὴ διοικητικὴ δομὴ τῶν Μητροπόλεων προέλευσός τους. Ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος καταργήθηκε μόλις τὸ 1767, στὰ πλαίσια τῆς διοικητικῆς ἀναδιοργάνωσης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἔχει μελετηθεῖ συστηματικὰ ἀπὸ ἐξαιρετοὺς ἐρευνητῆς. Λίγο πρὶν τὴν Ἐπανάσταση ἢ Ἰ. Μητρόπολη Ἰωαννίνων εἶχε ὑποκείμενες τὶς ἐπίσκοποι Βελᾶς, Βοθροντοῦ καὶ Γλυκέων,² Δρινουπόλεως³ καὶ Χιμάρας.⁴ Ἡ Μητρόπολη Ἰωαννίνων ἀποσπάστηκε ἀπὸ τὴν Μητρόπολη Ναυπάκτου ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1282-1328).⁵ Ἀντιθέτως ἡ ἐπίσκοπὴ Ἄρτης παρέμεινε μέχρι καὶ τὴν Ἐπανάσταση ὑπὸ τὴ δικαιοδοσίᾳ τῆς Μητροπόλεως Ναυπάκτου,⁶ ὅπως καὶ ἡ ἐπίσκοπὴ Νικοπόλεως (Πρεβέζης), ἀπὸ τὴν ὁποία μεταφέρθηκε ἡ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως στὴν Ἄρτα τὸν Ι΄ αἰῶνα.⁷

Οἱ Ὄθωμανοὶ Τοῦρκοι ἔφθασαν στὴν Ἠπειρο τὸ 1430, καὶ σταδιακὰ ἀπὸ τὸ 1431 (Ἰωάννινα) μέχρι καὶ τὸ 1448 (Ἄρτα), ὑπέταξαν ὁλόκληρὴ τὴν Ἐπαρχία. Ἡ Συνθήκη παράδοσης τῶν Ἰωαννίνων (1431) καὶ τοῦ Ζαγορίου ἀντίστοιχα, παραχωροῦσαν στοὺς χριστιανοὺς εἰδικὰ προνόμια. Ἐπέτρεψαν μάλιστα, στοὺς χριστιανοὺς ἰδιοκτῆτες νὰ διατηρήσουν τὰ τιμάρια τους, μὲ τὴν προϋπόθεση νὰ συντρέχουν στρατιωτικὰ τὸν Σουλτάνο.⁸ Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἠπείρου ἔλαβε πολὺ πρὶν τὴν παραχώρηση σχετικῶν δικαιωμάτων στὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη, προνόμια ἐθναρχικοῦ περιεχομένου, ἐνῶ ἐξαιρέθηκε ἡ Ἠπειρος ἀπὸ τὸ παιδομάζωμα. Βεβαίως, ἡ παραβίαση τῶν ὄρων τῆς Συνθήκης δὲν ἄργησε. Σταδιακὰ οἱ τοῦρκοι προέβησαν σὲ καταπάτηση τῶν δικαιωμάτων τῶν ὑποταχθέντων καὶ σὲ βίαιους ἐξισλαμισμούς, ἀρχικὰ μὲ ἀρπαγὲς χριστιανῶν γυναικῶν. Ἡ περίοδος τῶν ἀγώνων τοῦ Γεώργιου Καστριώτη (1405-1468) συμπίπτει μὲ τὴν ἔναρξιν τῆς πρώτης περιόδου ἐξισλαμισμοῦ τιμαριωτικῶν οἰκογενειῶν μαζί μὲ τοὺς τιμαριῶτες τους, μὲ ἔνταση ποὺ αὐξομειωνόταν κατὰ περιόδους.⁹ Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1611 ὁ πρῶν Λαρίσης Διονύσιος (1592-1601) ὀργάνωσε τὸ περίφημο ἐπαναστατικὸ του κίνημα, μὲ τὸ ὁποῖο προσπάθησε νὰ καταλάβει τὰ Ἰωάννινα.¹⁰ Ἡ ἐξέγερσί του καταπνίγηκε στὸ αἷμα καὶ ὁ ἴδιος μὲ τοὺς συνεργάτες του βρῆκαν φρικτὸ θάνατο (ὅπως ὁ Δρυϊνουπόλεως Ματθαῖος).

2 Σήμερα βρίσκεται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἰ. Μητροπόλεως Παραμυθίας, Φιλιατῶν καὶ Γηρομερίου, βλ. Ἀτέσης 1975, 209.

3 Ἡ Δρυϊνούπολις (ὡς Ἀνδριανούπολη) ἀνῆκε στὴν Μητρόπολη Παλαιᾶς Ἠπείρου μὲ Μητροπολιτικὴ ἔδρα τὴν Νικόπολη. Τὸν ΙΑ΄ αἰῶνα ὑπήχθη στὴν Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος, ἐνῶ μὲ τὴν ἴδρυση τῆς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων ὑπήχθη σὲ αὐτή. Στὴν Δρυϊνουπόλεως ὑπήχθη τὸ 1936 καὶ ἡ Μητρόπολη Βελᾶς καὶ Κονίτσας, καὶ ὀνομάστηκε «Μητρόπολη Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανῆς καὶ Κονίτσας». Ἀτέσης 1975, 49.

4 *NotCon* 21¹⁷.

5 Ἀτέσης 1975, 100.

6 Ἀτέσης 1975, 21.

7 Ἀτέσης 1975, 203.

8 Πατσέτης 1966, 436 κ.έ.

9 Πρβλ. Πατσέτης 1967, 3 κ.έ.

10 Παπαδόπουλος 1982, 94.

Τὸ κίνημά, ὅμως, στάθηκε ἀφορμὴ γιὰ νὰ καταργηθοῦν τὰ προνόμια ποὺ εἶχαν παραχωρηθεῖ τὸ 1431.¹¹ Ἔτσι, οἱ τιμαριοῦχοι ἄρχισαν νὰ ἐξισλαμίζονται. Τὸ 1635 περίπου 350 τιμαριοῦχοι τῆς περιοχῆς τοῦ Κάστρου τῶν Ἰωαννίνων εἶχαν ἐξισλαμισθεῖ, προκειμένου νὰ διατηρήσουν τὶς ἰδιοκτησίες τους.¹² Ἀπὸ τὶς ἀρχές, ὅμως, τοῦ ΙΗ΄ αἰώνα ἓνα κύμα ἐξισλαμισμοῦ σάρωσε τὶς βόρειες περιοχές τῆς Ἠπείρου, ἰδιαίτερα στὶς περιοχές τῆς Αὐλῶνος καὶ τοῦ Βερατίου, ὅπου ὀλόκληρα χωριά «τούρκεψαν».¹³ Τὸ ἔτος 1760 τριάντα ἔξι χωριά τοῦ Πωγωνίου ἀλλαξοπίστησαν. Τὸ φαινόμενο ἔλαβε διαστάσεις ἐξ αἰτίας τῆς ἔλλειψης παιδείας καὶ θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, ἀλλὰ καὶ γιὰ οἰκονομικούς λόγους, ἀφοῦ οἱ ἐξωμότες ἀπαλλάσσονταν ἀπὸ τὸ ἐπώδυνο χαράτσι.

Ἔχοντας πλήρη γνώση τῆς κατάστασης ὁ ἐξ Ἠπείρου οἰκουμενικὸς πατριάρχης Σεραφεῖμ Β΄ (1757-1760) ἀπέστειλε τὸν ἐγγράμματο ἱερομόναχο¹⁴ Κοσμᾶ τὸν Αἰτωλὸ (1714-1779) νὰ περιοδεύσει στὴν εὐρύτερη περιοχή, προκειμένου νὰ ἀναστρέψει τὴν διαμορφούμενη ἀρνητικὴ κατάσταση.¹⁵ Πράγματι, οἱ περιοδεῖες του προκάλεσαν τὴν ἀλλαγὴ τοῦ κλίματος, ἐνῶ ταυτόχρονα συσσώρευσαν ἐχθρούς, ἀφοῦ εἶχε ἠπιότερη στάση ἀπέναντι στοὺς μουσουλμάνους, ἀπ' ὅτι στοὺς ἐβραίους καὶ τοὺς καθολικούς. Καλοῦσε στὸ κήρυγμά του τοὺς Χριστιανούς νὰ ἀνοικοδομήσουν σχολεῖα καὶ πέτυχε νὰ ἰδρυθοῦν 200 περίπου σχολεῖα μέσα στὰ 16 χρόνια τῆς δράσης του. Παρότρυνε τοὺς γονεῖς νὰ μαθαίνουν τὰ παιδιά τους Ἑλληνικά, γιὰτὶ ἦταν ἡ γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας. Ἐνῶ συχνὰ ἀναφερόταν στὸ *ποθούμενο*, ποὺ δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὴν ἀνάσταση τοῦ Γένους. Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον τὸ γεγονός ὅτι ὁ πρῶην Λαρίσης Διονύσιος, ὁ Φιλόσοφος ἢ Σκυλόσοφος κατὰ τοὺς ἀντιπάλους του, προσπάθησε νὰ διεγείρει τὸ ἐθνικὸ συναίσθημα τῶν κατοίκων τῆς Ἠπείρου, μὲ ἀναφορὲς σὲ προφητεῖες γιὰ τὴν κατάλυση καὶ τὸ τέλος τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῆς διακυβέρνησης τοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορα.¹⁶ Συλλογές τέτοιων ἔργων πρέπει νὰ κυκλοφοροῦσαν στὴν Ἠπειρο ἤδη ἀπὸ τὸν ΙΣΤ΄ αἰώνα. Ὁ Λευκαδίτης ἱατρὸς καὶ ἀγωνιστῆς τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 Πέτρος Δ. Στεφανίτζης ἢ Στεφανίτσης (1792-1863)¹⁷ γιὰ παράδειγμα, ἐξέδωσε ἓνα συλλογικὸ ἔργο τὸ ὁποῖο περιεῖχε κυρίως χρησιμολογικὰ κείμενα καὶ τὸ ὄνόμασε ὁ ἴδιος *Συλλογὴ διαφόρων προρρήσεων*.¹⁸ Ὁ Στεφανίτζης στὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἔκδοσης παρέχει τὴν αὐτομαρτυρία ὅτι πραγματοποίησε τὴν ἔκδοση ἀπὸ χειρόγραφο ποὺ παρέλαβε ἀπὸ τὸν συμπατριώτη του Λευκάδιο Ἰάκωβο Γαζῆ, ἠγούμενο τῆς *Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίου Δημητρίου Σαβέρδας* (σήμερα Παλαίρου), μετὰ τὴν καταστροφικὴ γιὰ τοὺς ἐπαναστάτες μάχη τοῦ Πέτα (4 Ἰουλίου 1822).

11 Πατσέτης 1966, 485 κ.έ· Παπαδόπουλος (1982) 95.

12 Πατσέτης 1966, 443· 1967, 5 κ.έ.

13 Πατσέτης 1966, 443.

14 Νικόδημος 1856, 201.

15 Πατσέτης 1967, 1 κ.έ.

16 Πατσέτης 1966, 587 κ.έ.

17 Βλ. Λιγνάδης 1957-58, 347· Σκλαβενίτης 1971, 53.

18 Ἡ ἔκδοση περιεῖχε διάφορα κείμενα ὅπως *ἐξηγήσεις τοῦ διδασκάλου Πανταζῆ Λαρισσαίου εἰς τὰ κεφ. ΙΓ' καὶ ΙΖ' τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου· τῆς θεωρίας τοῦ Μεθοδίου ἐπισκόπου Πατάρων· τῶν χρησμῶν τῶν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου· τῆς προρρήσεως τοῦ Ἁγ. Καισαρίου ἐπισκόπου Ἀρελάτης· τοῦ χρησμοῦ Στεφάνου Ἀλεξανδρέως· τοῦ χρησμοῦ τοῦ πατριάρχου Ἁγίου Ταρασίου· τῶν χρησμῶν Λέοντος τοῦ Σοφοῦ· τῆς ὄπτασις τοῦ Ἀγαθαγγέλου, ὀλοκληρωθείσης ἐκ 12 παλαιῶν χειρογράφων μὲ σημειώσεις. Προηγούνται δὲ α'. ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ β'. Ἡ ἀπόφασις τοῦ Πιλάτου...* (Στεφανίτζης 1938, 1).

Ο Στεφανίτζης κατέφυγε στο Μεσολόγγι, όπου και διατήρησε τὰ χειρόγραφα. Στην *Ἐξοδο τοῦ Μεσολογγίου* (10 Ἀπριλίου 1826) ἀπώλεσε τὸ μεγαλύτερο μέρος τους, καὶ μὲ ὅσα διέσωσε ὀλοκλήρωσε τὴν προαναφερθεῖσα ἔκδοση.¹⁹ Ἐπομένως τὸ ποθούμενον, εἴτε ὑποστηριζόταν ἀπὸ μιὰ χρησιμολογικὴ ἐπένδυση, εἴτε ἀπὸ τὴ λελογισμένη προετοιμασία γιὰ τὴν ἔλευσή του.

Ἀλλὰ τὸ ποθούμενον ἦταν ἄμεσα συνδεδεμένο μὲ τὴν πίστη. Ὁ Μελέτιος Ἀθηνῶν (Μήτηρου, 1703-1713), τὸ γνήσιο τέκνο τῆς Ἡλείου, στὴν εἰσαγωγὴ τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας* του σημειώνει ὅτι ἡ πίστη εἶναι *μία ἐκούσιος τῆς ψυχῆς συγκατάθεσις ἢ διάθεσις ἀναμφίβητος ἐμφυτευμένη εἰς τὰς ψυχάς ... Χρειαζέται μὲν ἡ Πίστις τὴν γνῶσιν, ὡς ἡ γνῶσις τὴν Πίστιν, διότι οὔτε Πίστις ἄνευ γνῶσεως ἔστι, οὔτε γνῶσις ἄνευ Πίστεως. Προηγεῖται καὶ προτιμᾶται ἡ Πίστις τῆς γνῶσεως, οὔσα ὡς βαθμὶς καὶ φλιὰ αὐτῆς· ὅθεν οἱ φιλόσοφοι τὴν μὲν πίστιν ὤρισαν, ἐκούσιον συγκατάθεσιν τῆς ψυχῆς· τὴν δὲ ἐπιστήμην, ἔξιν ἐμετάπτωτον μετὰ λόγου. Ἐξ ὧν ἔπεται πῶς ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι εἰς πάντας, ἀλλὰ εἶς τοὺς διδασκάλους, καὶ πῶς τὴν ἔμαθον μὲ καιρόν, καὶ ἐμπειρίαν· ἡ δὲ Πίστις, πῶς εἶναι κοινὴ εἰς ὅσους προαιροῦνται, καὶ θέλουσι, νὰ μάθωσι τί, μάλιστα ἐκ τῶν ἀοράτων· διὰ τοῦτο καὶ οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἐκείνους ὅπου προσέρχονται καὶ βούλονται νὰ μάθωσι περὶ θείων πραγμάτων, πρῶτον προσφέρουσι τὴν διδασκαλίαν τῆς Πίστεως.*²⁰

Ὁ Μελέτιος, κατὰ κόσμον Μιχαήλ, γεννήθηκε τὸ 1661 στὰ Ἰωάννινα τῆς Ἡλείου. Ἐλαβε ἐγκύκλια μόρφωση ἀπὸ τὸν Βησσαρίωνα Μακρὴ (1635-1699), ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸ 1672 μέχρι καὶ τὸ 1681 δίδαξε στὴ *Σχολὴ τοῦ Γκιόνμα*, ἔχοντας ὀλοκληρώσει τὶς σπουδές του στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ μαθητὴς του, ὅμως, Μελέτιος χειροτονήθηκε ἀπὸ τὸν Κλήμη Ἰωαννίνων καὶ μετέβη στὴν Πάδοβα γιὰ νὰ συνεχίσει τὶς σπουδές του. Ὅταν ἐπέστρεψε ἔγινε Σχολάρχης τῆς Σχολῆς τοῦ Ἐπιφανείου (1687-1692). Βεβαίως, δὲν ἄργησε νὰ τύχη λαμπρῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξέλιξης, καθὼς ἦταν ἐκ τῶν πλέον μορφωμένων ἱεραρχῶν τῆς ἐποχῆς του. Βρίσκεται ἀκριβῶς στὴν περίοδο ἀνθισθῆς τῶν γραμμάτων, καθὼς πλούσιοι Ἡπειρώτες, κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Θωμᾶ Φλαγγίνη, ἰδρύουν καὶ χρηματοδοτοῦν τὴ λειτουργία Σχολείων. Τὸ 1645 ὁ Γεώργιος καὶ Ἐπιφάνειος Ἡγούμενος ἰδρυσαν τὸ δικό τους Σχολεῖο, ἀκολούθησαν ὁ Λεοντάρης καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ Γκιόνμας τὸ 1672, καὶ ὁ Λάμπρος καὶ Σίμων Μαρούτζης τὸ 1742, ἐνῶ συνέβαλαν οἰκονομικὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ὅλοι τους ἔμποροι ἀπὸ τὴ Βενετία. Στόχος τους ἦταν ἡ ἀνόρθωση τοῦ Γένους.²¹ Οἱ Σχολές, ὅμως, τῶν Ἰωαννίνων ἄσκησαν ἐπιρροὴ σὲ ὀλόκληρο τὸ ὑπόδουλο Γένος!

Πρέπει νὰ σημειώσουμε γιὰ νὰ γίνει κατανοητὸ τὸ ὅλο ἱστορικὸ πλαίσιο, ὅτι τὸ σύνολο τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς Ἐθνεγερσίας διδάχθηκε τὰ πρῶτα γράμματα στὸ ἐνοριακὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ τους. Αὐτὸ ἦταν κάτι συνηθισμένο ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, ἐὰν ὄχι αὐτονόητο. Ἡ καταστροφὴ τοῦ παραπληρωματικοῦ συστήματος ἀνωτάτης ἐκπαίδευσης ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ τῶν Ἀράβων καὶ τὴν κατάληψη τῶν ἐπαρχιῶν Αἰγύπτου, Παλαιστίνης καὶ Συρίας, ὀδήγησε στὴν κατάρρευση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος στὸ τέλος τῆς ὑστερορωμαϊκῆς περιόδου. Στὴν εὐρύτερη κρίση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος ἡ Ἐκκλησία ἀντέδρασε ἄμεσα. Μὲ τὸν κανόνα ΙΘ' τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου (692) οὐσιαστικὰ ὑποχρεώθηκε κάθε ἐνορία νὰ ὀργανώσει ἔστω καὶ μὴ τυπικὴ,

19 Στεφανίτζης 1838, ε'.

20 Μελέτιος Ἀθηνῶν 1783, 47. Πρβλ. Σαρρῆς 2010, 603.

21 Βλ. Κουρμαντζῆ - Παναγιωτάκου 1991, 105.

ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, πρωτοβάθμια ἐκπαίδευση. Ἐπειδή, ὁμως, ἡ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση ἦταν ἔργο ἰδιωτικῶν σχολείων, πολλὰ μοναστήρια ἀνέπτυξαν τὴ λειτουργία δευτεροβάθμιων ἐκπαιδευτικῶν κέντρων, τὰ ὁποῖα σταδιακὰ ἔγιναν δημοφιλὴ καὶ ἰδιαίτερα φημισμένα γιὰ τὸ ἐπίπεδο παιδείας ποὺ προσέφεραν. Μάλιστα, στὴν Κωνσταντινούπολη πέρα ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο ποὺ χρηματοδοτοῦσε τὸ κράτος, δημιουργήθηκε καὶ Πατριαρχικὴ Σχολή, ποὺ ἀνταγωνιζόταν σὲ ἐπίπεδο καὶ πληρότητα τὸ ἀντίστοιχο αὐτοκρατορικὸ ἴδρυμα. Αὐτὴ ἡ πραγματικότητα, διατηρήθηκε καὶ μετὰ τὴν καταλῦση τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς. Ἡ Ἐκκλησία διατήρησε τὶς ἐκπαιδευτικὲς τῆς δομές, καὶ σταδιακὰ τὶς ἐνίσχυσε, ἀφοῦ ἦταν ὁ μόνος ἐπίσημος φορέας παιδείας γιὰ τὰ τέκνα τῶν χριστιανῶν. Ἔτσι, λοιπόν, καὶ οἱ πρωταγωνιστὲς τῆς ἐθνεγερσίας ἀφοῦ ἔμαθαν τὰ πρῶτα τοὺς γράμματα στὸ ἐνοριακὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ τους, ἔπρεπε νὰ μετακινηθοῦν στὸ πλησιέστερο σχολεῖο δευτεροβάθμιας, προκειμένου νὰ ἐνισχύσουν τὶς γραμματικὲς τοὺς γνώσεις, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων λειτουργοῦσαν σὲ ἱερὲς Μονές.

Ἡ μεταβίβαση στὴν Ἐκκλησία καὶ πολιτικῶν ἐξουσιῶν ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς (ἡ γνωστὴ μας Ἐθναρχία), στὴν προοπτικὴ τῆς φυσικῆς ἀδυναμίας τῆς ἡγεσίας τῆς νὰ διασφαλίζει τὴ διαδοχὴ αἵματος (ὅπως γινόταν σὲ ὅλα τὰ φεουδαλικά συστήματα, καὶ τὸ ὀθωμανικὸ), ἰσχυροποίησε τὴ μοναδικῆς ἀξίας διαδοχὴ πνεύματος στοὺς κόλπους τοῦ Γένους, ποὺ καλλιιεργήθηκε ἀπὸ ταπεινοὺς παπάδες σὶς ἐκκλησίες, ἀλλὰ σπουδαίους καὶ μοναδικούς δασκάλους, ποὺ ἦταν ἀκόμη πιὸ σπουδαῖοι, σπάνιοι καὶ μοναδικοὶ στὰ μεγάλα σχολεῖα τῶν μοναστηριῶν μας, στὰ πολυσήμαντα αὐτὰ κέντρα τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οὐσιαστικὰ προετοίμασαν τὸν θρίαμβο τῆς Ἐθναρχοῦσας Ἐκκλησίας, ποὺ ἦταν ἡ Ἐθνεγερσία τοῦ 1821.

Κυρίως ἀπὸ τὴν στιγμή ποὺ ἡ Ἐκκλησία ὑπῆρξε ὁ θεμελιώδης, ἡ ἀκόμη καλύτερα ὁ μόνος διαμορφωτὴς ταυτότητας, ὡς ἐπιλογὴ τῶν κατακτητῶν ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἡ πίστη ὑπῆρξε ὁ βασικὸς συντελεστής. Κι αὐτὸ ἦταν φυσικὸ, ἀφοῦ μουσουλμάνος σήμαινε τοῦρκος, ἐνῶ χριστιανὸς σήμαινε Ρωμιός. Πολὺ περισσότερο, ἀπὸ τὴν στιγμή ποὺ ἡ διαφοροποίηση ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τοὺς καθολικοὺς ἢ τοὺς Ἑβραίους, ἦταν ἄμεσα ἀντιληπτὴ. Βεβαίως, δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε καὶ τὴν προσπάθεια διάδοσης τῆς καθολικῆς προπαγάνδας. Γιὰ παράδειγμα ὁ Νεόφυτος Ροδινός (1576-1659) ἔδρασε γιὰ δύο χρόνια στὴν Χιμάρρα (1628-1626).²² Ἐνα δεύτερο οὐσιαστικὸ προσδιοριστικὸ στοιχεῖο τῆς ταυτότητας ἦταν ἡ γλῶσσα, καθὼς τὸ κυρίαρχο στοιχεῖο ἦταν ἡ τέλεση τῶν ἀκολουθιῶν στὰ Ἑλληνικά. Αὐτὸ ἐπέβαλε ἐμμέσως πλὴν σαφῶς τὴν ἀνάγκη διδασκαλίας τῶν Ἑλληνικῶν πέραν τῆς ὁποίας τοπολαλιᾶς. Οἱ τόσκηδες Ἀλβανοί, ποὺ τὸ φυσικὸ ὄριο τῆς γλώσσας τοὺς εἶναι ὁ ποταμὸς Γενοῦσος, καὶ τοὺς διαφοροποιεῖ ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους, ὁμιλοῦν τὴν ἴδια διάλεκτο μὲ τοὺς Ἑλληνες Ἀρβανίτες τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Νοτίου Ἰταλίας. Ἡ συνείδησή τους, ὁμως, εἶναι τελείως διαφορετικὴ ὡς πρὸς τὴν ἐθνικὴ τους ταυτότητα ἀπὸ αὐτὴν τῶν χριστιανῶν, ἀφοῦ οἱ δεῦτεροι διατήρησαν μὲσω τῆς λατρείας τοὺς τὴ διγλωσσία. Οἱ πρῶτοι, ἐνῶ εἶχαν ἀνάμνηση τῆς Ἑλληνικῆς τους καταγωγῆς, ἀπώλεσαν τὴν ταυτότητά τους, καὶ περιέπεσαν σὲ δεινὴ θέση, εἰδικὰ μετὰ τὴν ἀπώλεια τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἔτσι λοιπόν, ἡ παιδεία παρέμεινε μιὰ τρίτη παράμετρος ἰδιαίτερα σημαντικὴ, ἀφοῦ διαμόρφωνε τοὺς βασικοὺς τοπικοὺς ταγούς, οἱ ὁποῖοι σχεδὸν ὅλοι ἦταν «παπαδοδάσκαλοι». Ἐπομένως ἡ ἀνησυχία γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ

22 Podskalsky 2005, 265.

Μεθόδιου Ἀνθρακίτη (1660-1736), πού ὀδήγησε στή συνοδική του καταδίκη τὸ 1723 καὶ στήν ἀποκατάστασή του δύο χρόνια ἀργότερα (1725), ἦταν ἀπολύτως φυσιολογική, ἀφοῦ εἶχε ἀναφορὰ ὄχι στή διδασκαλία ἐνὸς φιλοσοφικοῦ προγράμματος, ἀλλὰ στὸ πλαίσιο τῶν γνώσεων αὐτῶν πού στή συνέχεια καλοῦσαν νὰ γίνουν διαμορφωτὲς ταυτότητας. Στὸν ἀντίποδα ὁ Μπαλάνος Βασιλόπουλος (1694-1760) διατήρησε μιὰ παραδοσιακὴ θέση, παρότι θεωρητικὲς ἀπόψεις του στὰ Μαθηματικὰ ἐπικρήθηκαν ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του, ὅπως ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης. Ἐντούτοις, ἡ Ὁδὸς *Μαθηματικῶν* πού εἶχε μεταφράσει ἀπὸ τὰ λατινικὰ ὁ Ἀνθρακίτης, καὶ ἐπεξεργάστηκε σὲ νέα ἔκδοση ὁ Μπαλάνος, ἐγίνε διδακτικὸ ἐγχειρίδιο τοῦ νεοσύστατου Ἑλληνικοῦ Βασιλείου. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὴν ἀφιέρωσή του στήν *παλαμικὴ παράδοση* διατήρησαν καὶ τὰ τέκνα τοῦ Μπαλάνου.

Οἱ σημαντικοὶ αὐτοῖ δάσκαλοι τῶν Ἑπειρωτικῶν γραμμάτων δίδαξαν στήν προαναφερθεῖσα Σχολὴ Γκιούνμα, πού ιδρύθηκε τὸ 1676 μὲ χορηγία τοῦ Γιαννιώτη ἐμπόρου στή Βενετία Ἐμμανουὴλ Γκιούνμα. Τὴν Σχολὴ ἐνίσχυσαν πλουσιοπάροχα καὶ ἄλλοι Γιαννιώτες, ἐνῶ τὴ διεύθυνε τριμελὴς ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Πρῶτος σχολάρχης ἦταν ὁ ἱερομόναχος Βησσαρίων Μακρῆς, τὸν διαδέχθηκαν οἱ Μαζαράκης, π. Γεώργιος Σουγδούρης, π. Ἀναστάσιος Παπαβασιλείου, Μεθόδιος Ἀνθρακίτης καὶ γιὰ περισσότερα ἀπὸ 100 χρόνια ἡ οἰκογένεια Μπαλάνων (Μπαλάνος Βασιλόπουλος, Κοσμᾶς Μπαλάνος, Κωνσταντῖνος Μπαλάνος καὶ Ἀναστάσιος Μπαλάνος). Στὸ τέλος ἡ Σχολὴ ἔμεινε γνωστὴ καὶ ὡς Μπαλαναία. Τελευταῖος δάσκαλος ἦταν ὁ Ἀναστάσιος Μπαλανίδης. Οἱ μαθητὲς τῆς Σχολῆς ἦταν οἰκότροφοι καὶ εἶχαν δωρεὰν βιβλία καὶ γραφικὴ ὕλη. Ἡ Σχολὴ καταστράφηκε τὸ 1820 ἀπὸ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀπωλεσθοῦν τὰ σπάνια βιβλία καὶ τὰ πολύτιμα χειρόγραφα της, ἐπιβεβαιώνοντας τὸ βασικὸ αἶτημα τῶν Ἑπειρωτῶν γιὰ τὸ ποθούμενον, ἀφοῦ μόνον ἔτσι ἦταν δυνατὸ νὰ προστατευθεῖ ἡ τεράστια κληρονομιά τοῦ τόπου μας καὶ ἡ τιμὴ τῶν ἀνθρώπων του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Άτέσης Βασίλειος, Μητροπολίτης πρ. Λήμνου (1975): *Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον, ἐν Ἀθήναις.*
- Κουρμαντζή - Π. Ἐ.(1991): «Ἡ Ἐκπαίδευση στὰ Γιάννενα καὶ οἱ Ἰδεολογίες της: οἱ «Νεωτεριστικὲς» Σχολές καὶ οἱ Σχολές Μπαλάνων καὶ Ψαλίδας (1645-1820)», *Δωδώνη* 20, 105-173.
- Λιγνάδης Ἀ. Δ. (1957-58): «Πέτρος Στεφανίτσης», *Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας* 12, 343-347.
- Μελέτιος Ἀ. Μ. (1783): *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Α΄*, Βιέννη.
- Νικόδημος Ἀ. (1856): *Νέον Μαρτυρολόγιον ἢτοι Μαρτυρία τῶν Νεοφανῶν Μαρτύρων τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ διαφόρους καιρούς, καὶ τόπους μαρτυρησάντων, ἐν Ἀθήναις*⁽²⁾.
- NotCon: Darrouzès J. (1981): *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris (institut français d'Études byzantines).
- Παναγιωτόπουλος Ἰ. (2019): «Ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχριδῶν· ἱστορικοκανονικὰ ζητήματα καὶ νέες προοπτικὲς», *Θεολογία* 90/4, 35-49.
- Παπαδόπουλος Σ. (1982): *Ἀπελευθερωτικοὶ Ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1453-1669)*, Θεσσαλονίκη.
- Πατσέτης Ν. (1966): «Οἱ Μωαμεθανοὶ εἰς τὴν Ἠπειρον», *Ἠπειρωτικὴ Ἔστια* 15 (1966), 433-442.
- Πατσέτης Ν. (1967): «Οἱ Μωαμεθανοὶ εἰς τὴν Ἠπειρον», *Ἠπειρωτικὴ Ἔστια* 16, 1-20.
- Podskalsky G. (2005): *Ἡ Ἑλληνικὴ Θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας 1453-1821. Ἡ Ὁρθοδοξία στὴν σφαῖρα ἐπιρροῆς τῶν δυτικῶν δογμάτων μετὰ τὴ μεταρρύθμιση*, μτφρ: Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, Ἀθήνα (ΜΙΕΤ).
- Σαρρῆς Κ. (2010): *Ἱερὴ Historia, οἱ ἀποκλίνουσες διαδρομὲς ἐνὸς εἴδους μεταξὺ Δύσης καὶ Ἀνατολῆς: ἀπὸ τῆ Δωδεκάβιβλο τοῦ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τοῦ Μελετίου Ἀθηνῶν*, Θεσσαλονίκη (Διδακτορικὴ Διατριβή).
- Σκλαβενίτης Τ. (1971): «Συμβολὴ στὴ βιογραφία τοῦ Πέτρου Στεφανίτση», *Μνήμων* 1, 53-73.
- Στεφανίτζης Π. Δ. (1838): *Συλλογὴ διαφορῶν προρρήσεων*, Ἀθήναι.

IDENTITY AND CHURCH IN EPIRUS DURING THE PRE-REVOLUTIONARY PERIOD

Ioannis Panagiotopoulos, Ph.D

Associate Professor, Faculty of Theology,
National and Kapodistrian University of Athens

Summary:

We must note, in order to understand the entire historical context, that all the protagonists of the Greek Revolt (1821) were taught their first letters in the parish school of their village. This was something common at that time, if not self-evident. The destruction of the supplementary system of higher education from the invasion of the Arabs and the occupation of the provinces of Egypt, Palestine and Syria, led to the collapse of the educational system at the end of the late Roman period. The Church reacted immediately to the wider crisis of the educational system. With the canon 19 of the Ecumenical Synod (692), every parish was essentially obliged to organize, even if not formal, as we would say today, primary education. However, since secondary education was the work of private schools, many monasteries developed the operation of secondary educational centers, which gradually became popular and particularly famous for the level of education they offered. In fact, in Constantinople, in addition to the University that was financed by the state, a Patriarchal School was created, which rivaled the corresponding imperial institution in terms of level and completeness. This reality was preserved even after the overthrow of the Byzantine Empire by the Ottomans. The Church maintained its educational structures, and gradually strengthened them, since it was the only official provider of education for the children of Christians. Thus, the protagonists of the rebellion, after learning their first letters in the parish school of their village, had to move to the nearest secondary school, in order to strengthen their grammar knowledge, most of which took place in holy monasteries.

Mainly from the moment when the Church became the fundamental, or even better, the only shaper of identity, as the choice of the conquered for the most part, faith was the driving factor. And this was natural, since Muslim meant Turk, while Christian meant Romios. Much more, from the moment when the differentiation, even with regard to the Catholics or the Jews, was immediately perceptible. Of course, we must not forget the effort to spread Catholic propaganda. For example, Neophytos Rodinos (1576-1659) worked for two years in Himara (1628-1626). A second essential determining element of the identity was the language, as the dominant element was the performance of the sequences in Greek. This indirectly but clearly imposed the need to teach the Greeks beyond any topography. The Tosk Albanians, whose natural language border is the river Genousos, and which differentiates them from the rest, speak the same dialect as the Greek Arvanites of Greece and Southern Italy. Their consciousness, however, is completely different in terms of their ethnic identity from that of

the Christians, since the latter maintained bilingualism through their worship. The first ones, while they had a memory of their Greek origin, lost their identity, and fell into a difficult position, especially after the loss of Ali Pasha.

Thus, education remained a third, particularly important parameter, since it shaped the main local religious orders, almost all of whom were "priest-teachers". Therefore, the concern about the teaching of Methodius Anthracites (1660-1736), which led to his synodical condemnation in 1723 and his restoration two years later (1725), was perfectly normal, since it referred not to the teaching of a philosophical program, but to context of their knowledge which then invited them to become shapers of identity. On the contrary, Balanos Vasilopoulos (1694-1760) maintained a traditional position, even though his theoretical views in Mathematics were criticized by his contemporaries, such as Eugenios Voulgaris. However, the Mathematical Path translated from the Latin by Anthracites, and edited in a new edition by Balanos, became a teaching manual of the newly established Hellenic Kingdom. It is noteworthy that his dedication to the Palamic tradition was also maintained by the children and successors of Balanos.

Keywords:

EPIRUS,
ORTHODOX CHURCH,
IDENTITY,
EDUCATION.